

RAQAMLI SOLIQ MA'MURCHILIGI SHAROITIDA SOLIQ NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Nuraliyev Samadali Tohiraliyevich

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida soliq nazoratini raqamli iqtisodiyot sharoitida takomillashtirish masalalari ilmiy-amaliy jihatdan yoritilgan. Xususan, soliq ma'murchiligida axborot tizimlari, elektron ma'lumot almashinuvi, risklarni baholash, kameral tekshiruv va soliq auditining zamonaviy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda soliq nazoratining asosiy maqsadi faqat budjet tushumlarini oshirish emas, balki soliq to'lovchilar uchun shaffof, adolatli va oldindan bashorat qilinadigan muhitni shakllantirishdan iborat ekani asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada soliq xavfini baholash, tekshiruvdan oldingi avtomatlashtirilgan tahlil, elektron axborot integratsiyasi va tadbirkorlik subyektlariga ortiqcha ma'muriy bosimni kamaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *soliq nazorati, soliq auditi, raqamli soliq ma'murchiligi, kameral soliq tekshiruvi, soliq xavfi, elektron axborot almashinuvi, yashirin iqtisodiyot, soliq intizomi.*

KIRISH

Bugungi kunda davlat moliyasining barqarorligi, budjet daromadlarining yetarliligi va iqtisodiyotda qonuniy faoliyat yuritish muhitining mustahkamlanishi ko'p jihatdan soliq tizimining samaradorligiga bog'liq. Soliq tizimi nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy xatti-harakatlariga, investitsion faollikka, iste'mol va jamg'arma nisbatiga, shuningdek, iqtisodiyotdagi shaffoflik darajasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, soliq to'lovchilar bilan munosabatlarni elektron shaklga o'tkazish, hisobotlarni avtomatlashtirilgan tartibda tahlil qilish va soliq xavfini baholash tizimini joriy etish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Soliq kodeksida soliq nazorati vakolatli organlarning soliq to'lovchilar va soliq agentlari tomonidan soliq to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan nazorat qilishga doir faoliyati sifatida belgilangan. Bu esa soliq nazoratining huquqiy mohiyati faqat tekshiruv o'tkazish bilan cheklanmasdan, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, oldindan ogohlantirish, xatolarni tuzatish va soliq intizomini mustahkamlashni ham qamrab olishini ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston soliq nazoratini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini ilmiy jihatdan asoslash, mavjud mexanizmlarning afzallik va muammolarini aniqlash hamda amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi

Soliq nazoratining zamonaviy modeli ilgari keng qo'llanilgan "tekshirish va jazolash" yondashuvidan bosqichma-bosqich "oldini olish, tahlil qilish va hamkorlik qilish" modeliga o'tmoqda. Chunki an'anaviy soliq tekshiruvlari ko'p vaqt, inson resurslari va

ma'muriy xarajatlarni talab qiladi. Bundan tashqari, barcha soliq to'lovchilarni bir xil tartibda tekshirish tadbirkorlik faoliyatiga ortiqcha bosim keltirib chiqarishi mumkin.

Raqamli soliq ma'murchiligi esa soliq organlariga katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, soliq xavfi yuqori bo'lgan subyektlarni aniqlash, soliq hisobotlaridagi tafovutlarni avtomatik tarzda ko'rish va soliq to'lovchilarga shaxsiy kabinet orqali xabarnoma yuborish imkonini beradi. Soliq kodeksida soliq nazorati soliq tekshiruvlari va soliq monitoringi shaklida amalga oshirilishi qayd etilgan. Demak, zamonaviy soliq nazorati nafaqat yakuniy tekshiruv, balki doimiy kuzatuv, profilaktika va ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish jarayonidir.

Soliq organlarining 2024-yildagi raqamlashtirish jarayonlariga oid rasmiy ma'lumotlarda soliq ma'murchiligini takomillashtirish va yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish maqsadida yangi dasturiy mahsulotlar joriy etilgani, ularning umumiy soni 74 taga yetgani, 60 ta vazirlik va tashkilot bilan elektron axborot almashish yo'lga qo'yilgani, integratsiya yo'nalishlari 238 taga yetgani hamda 201 ta marketpleys ro'yxatga olingani ko'rsatilgan. Bu raqamlar soliq nazoratida idoralararo ma'lumot almashinuvi va raqamli kuzatuv mexanizmlarining ahamiyati tobora ortib borayotganini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston soliq qonunchiligida soliq tekshiruvlari soliq to'lovchilar, yig'implarni to'lovchilar va soliq agentlari tomonidan soliq to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan nazorat qilish maqsadida o'tkaziladi. Soliq kodeksiga ko'ra, soliq organlari kameral soliq tekshiruvi, sayyor soliq tekshiruvi, soliq auditi hamda 2026-yildan kuchga kiruvchi transfer narx shakllanishini tekshirish kabi tekshiruv turlarini amalga oshiradi.

Kameral soliq tekshiruvi zamonaviy soliq nazoratining eng muhim elementlaridan biridir. Uning asosiy afzalligi shundaki, soliq organi soliq to'lovchining hududiga bormasdan, taqdim etilgan hisobotlar, moliyaviy ma'lumotlar va mavjud axborot bazalari asosida tahlil o'tkazadi. Bu tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga bevosita aralashuvni kamaytiradi, soliq organlariga esa resurslarni tejash va xavf yuqori bo'lgan holatlarga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Ayniqsa, tekshiruvdan oldingi avtomatlashtirilgan tahlil mexanizmi muhim ahamiyatga ega. Soliq kodeksiga ko'ra, tekshiruvdan oldingi tahlil axborot tizimlaridan foydalangan holda, soliq to'lovchining ishtirokisiz amalga oshiriladigan avtomatlashtirilgan tahlil hisoblanadi. Agar bunday tahlil davomida tafovutlar yoki xatolar aniqlansa, soliq to'lovchiga shaxsiy kabinet orqali tuzatishlar kiritish haqida xabarnoma yuboriladi. Bu mexanizm soliq to'lovchiga xatoni ixtiyoriy tuzatish imkonini beradi va shu orqali nizolar, jarimalar hamda ortiqcha tekshiruvlar sonini kamaytiradi.

Soliq auditi esa nisbatan chuqurroq nazorat shakli bo'lib, u soliq to'lovchining muayyan davrdagi moliya va soliq hisobotlari, buxgalteriya hisobi hamda soliq majburiyatlarining to'g'ri shakllantirilganini o'rganishga qaratiladi. Amaldagi nizomda soliq auditi soliq to'lovchi yoki soliq agentining moliya va soliq hisobotlari soliq qonunchiligiga muvofiqligi hamda soliqlarning to'g'ri hisoblanishi va to'lanishini tekshirish sifatida izohlangan. Shu jihatdan soliq auditi oddiy formal tekshiruv emas,

balki soliq bazasi shakllanishi, xarajatlarning asoslanganligi, daromadlarning to'liq aks ettirilishi va soliq majburiyatlarining haqqoniyligini kompleks baholash vositasidir.

Biroq soliq auditi tadbirkorlik subyektlari uchun sezilarli ma'muriy yuk keltirishi mumkin. Shu sababli uni o'tkazishda oldindan xabardor qilish, tekshiruv doirasini aniq belgilash, hujjatlar ro'yxatini oldindan taqdim etish va tekshiruv takrorlanishining oldini olish muhimdir. Soliq auditini o'tkazish tartibiga ko'ra, soliq organi audit boshlanishidan kamida 30 kalendar kun oldin soliq to'lovchiga xabarnoma yuboradi, unda auditning boshlanish sanasi, tekshiriladigan masalalar ro'yxati va zarur hujjatlar ko'rsatiladi. Mazkur tartib soliq to'lovchining huquqiy aniqligini ta'minlaydi va soliq organi bilan munosabatlarda shaffoflikni oshiradi.

Asosiy muammolar

O'zbekiston soliq nazorati tizimida raqamlashtirish jarayoni jadal kechayotgan bo'lsa-da, ayrim muammolar mavjud. Birinchidan, soliq organlari foydalanayotgan ma'lumotlar sifati har doim ham yetarli darajada to'liq va ishonchli bo'lmasligi mumkin. Masalan, idoralararo axborot almashinuvida ma'lumotlarning turli formatlarda yuritilishi, kechikib yangilanishi yoki bir xil ko'rsatkichlarning turlicha talqin qilinishi tahlil natijalariga ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchidan, soliq xavfini baholash mezonlari soliq to'lovchilar uchun yetarlicha tushunarli bo'lmasa, bu ularning soliq organlariga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Raqamli nazorat tizimida algoritmlar va risk indikatorlari qo'llanilgani sababli, soliq to'lovchi nima uchun xavfli guruhga tushganini tushunishi, xatolarni tuzatish yo'lini bilishi va o'z pozitsiyasini asoslab bera olishi zarur.

Uchinchidan, kichik biznes subyektlarining raqamli savodxonlik darajasi turlicha. Elektron hisob-faktura, onlayn nazorat-kassa texnikasi, elektron shartnomalar, shaxsiy kabinet va boshqa raqamli xizmatlardan foydalanishda ayrim subyektlar qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa soliq intizomiga ataylab emas, balki texnik yoki bilim yetishmasligi sababli rioya qilmaslik holatlarini yuzaga keltirishi mumkin.

Taklif va tavsiyalar

Soliq nazoratini yanada takomillashtirish uchun, avvalo, riskga asoslangan yondashuvni kuchaytirish zarur. Bunda barcha soliq to'lovchilarni bir xil nazorat qilish o'rniga, soliq xavfi yuqori bo'lgan faoliyat turlari, tranzaksiyalar, tarmoqlar va subyektlar ustuvor tahlil qilinishi lozim. Bu soliq organlari resurslaridan samarali foydalanish va intizomli soliq to'lovchilarga nisbatan ortiqcha tekshiruv yukini kamaytiradi.

Ikkinchidan, soliq xavfi indikatorlarining umumiy mantiqi ochiqroq tushuntirilishi maqsadga muvofiq. Albatta, barcha algoritmlarni to'liq oshkor qilish mumkin emas, chunki bu ayrim subyektlar tomonidan tizimni aylanib o'tish xavfini tug'diradi. Biroq soliq to'lovchilar uchun "xavfga olib keluvchi asosiy omillar" bo'yicha metodik qo'llanmalar, tushuntirishlar va amaliy misollar berilishi kerak.

Uchinchidan, kameral soliq tekshiruvi natijasida aniqlangan tafovutlar bo'yicha soliq to'lovchiga jarima qo'llashdan oldin tushuntirish va ixtiyoriy tuzatish mexanizmlarini yanada kengaytirish zarur. Bu soliq organi va biznes o'rtasidagi munosabatlarni jazolovchi modeldan hamkorlik modeliga o'tkazadi.

To'rtinchidan, kichik biznes uchun raqamli soliq xizmatlaridan foydalanish bo'yicha bepul qisqa onlayn kurslar, videoyo'riqnomalar va hududiy maslahat markazlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Chunki soliq intizomi faqat nazorat kuchi bilan emas, balki soliq to'lovchining bilim darajasi, qulay xizmatlar va tushunarli tartiblar orqali ham mustahkamlanadi.

Quyidagi jadvalda soliq nazoratini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari umumlashtiriladi.

Yo'nalish	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Riskga asoslangan nazorat	Soliq xavfi yuqori subyektlarni ma'lumotlar asosida tanlash	Tekshiruvlar soni kamayadi, samaradorlik oshadi
Avtomatlashtirilgan tahlil	Hisobotlar va tranzaksiyalarni axborot tizimlari orqali solishtirish	Xatolar erta aniqlanadi
Soliq to'lovchini ogohlantirish	Shaxsiy kabinet orqali tafovutlar haqida xabarnoma yuborish	Ixtiyoriy tuzatishlar ko'payadi
Idoralararo integratsiya	Davlat organlari ma'lumotlarini yagona tahliliy bazaga birlashtirish	Yashirin iqtisodiyotni aniqlash kuchayadi
Raqamli savodxonlik	Kichik biznes uchun soliq xizmatlari bo'yicha o'quv materiallari	Soliq intizomi oshadi
Soliq auditi shaffofligi	Audit doirasi, muddati va hujjatlar ro'yxatini aniq belgilash	Tadbirkorlik subyektlari huquqlari himoyalanaadi

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq nazoratining samaradorligi faqat tekshiruvlar soni yoki qo'shimcha hisoblangan soliq summalari bilan emas, balki soliq to'lovchilarning ixtiyoriy rioya qilish darajasi, soliq organlariga bo'lgan ishonchi, ma'muriy xarajatlarning kamayishi va yashirin iqtisodiyot ulushining qisqarishi bilan baholanishi kerak.

O'zbekiston sharoitida soliq nazoratini takomillashtirishning eng muhim yo'nalishlari sifatida riskga asoslangan nazoratni rivojlantirish, kameral tekshiruv va tekshiruvdan oldingi tahlil mexanizmlarini kuchaytirish, soliq auditining shaffofligini ta'minlash, idoralararo elektron axborot almashinuvini kengaytirish va kichik biznesning raqamli soliq xizmatlaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirishni ko'rsatish mumkin.

Raqamli soliq ma'murchiligi to'g'ri tashkil etilgan taqdirda, u nafaqat budjet daromadlarini barqarorlashtiradi, balki biznes uchun adolatli raqobat muhitini yaratadi, soliq to'lovchilarning ortiqcha tekshiruvlardan himoyalanihini ta'minlaydi hamda davlat va tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
2. "Soliq auditini o'tkazish to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi hujjat. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.

3. “Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to‘lovchilarni aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi normativ hujjat. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. “2024-yilda soliq organlarining faoliyatini raqamlashtirish davom ettirildi” axboroti.
5. Soliq ma‘murchiligi va raqamli iqtisodiyotga oid ilmiy-amaliy manbalar.